

УДК 321 (091); 340 (091); 340.13; 340.14

Л. В. ХУДОЯР,
провідний інженер Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

ДЖЕРЕЛА ПРАВА ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

Джерела права Запорозької Січі – це автономна підсистема складної сукупності джерел права державних козацьких утворень Гетьманщини, Правобережної України, Слобожанщини. Система джерел права в Запорозькій Січі може бути відтворена, спираючись на фактологічний матеріал, відомий з опублікованих збірок архівних документів, та з праць дослідників козаччини Д. І. Яворницького, А. О. Скальковського, М. Є. Слабченка та ін., виданих наприкінці XIX та на початку XX ст.

В теорії права термін «джерело права» означає такі поняття: соціальні чинники та джерела виникнення права як соціального явища; безпосередня сила, що створює право; джерело інформації про право (законодавчі пам'ятки, пам'ятки історії, літератури, судові справи, підручники з права, доктрина тощо); воля суб'єктів, що творять право (правоутворююча воля, волевиявлення); звичаї, що склалися історично; певний вид діяльності державної влади з утворення норм права; матеріали, взяті за основу того чи іншого законодавства; способи зовнішнього виразу, існування та перетворення права; спосіб зовнішнього вияву правових норм, що засвідчує їх загальнообов'язковість; чинники правотворчості, що безпосередньо впливають на формування та функціонування права; діяльність суб'єктів суспільних відносин, унаслідок якої реалізуються їхні потреби та задовольняються інтереси.

Розрізняють також текстуальні джерела права, котрі поділяють на первинні (нормативно-правові акти, нормативно-правові договори, правові прецеденти, релігійні норми, правові звичаї) та похідні (уточнюють зміст первинних: судова та адміністративна практика) [1, с. 188–189]. У цьому ж контексті джерелом права називають правосвідомість, оскільки правові нормативні акти виступають як форма зовнішнього виразу правосвідомості суспільства і законотворчих органів держави, а правові принципи, як результат правосвідомості, визначають основні якості норми права, форм і засобів правового регулювання [2, с. 180]. Саме про текстуальні джерела або форми права йдеться у цій статті, оминаючи усі інші трактування цього багатоаспектного поняття.

Найважливіше значення у системі джерел (форм) права Запорозької Січі, на думку більшості дослідників, мали правовий звичай, адміністративні акти та правосвідомість козаків.

В. О. Щербак наголошує, що звичасві норми як риси козацького правопочуття слугували уладнанню наявних суперечок або ж вирішенню питань, викликаних тими чи іншими вчинками. Вирішувати їх слід було як із принципового боку, так і стосовно конкретного випадку. Головним критерієм схвалення нових звичаїв і традицій визнавалася їх практична значущість для забезпечення кінцевого результату козацьких змагань. Із розвитком запорозької

вольниці ці традиції трансформувалися в конкретні поняття, що й стали основою козацького права. Важливим чинником його генези було існування Запорозької Січі. Порядок і форма кошового управління, зокрема, здійснення правосуддя, визначалися військовими традиціями, які передавалися з покоління в покоління [3, с. 411].

А. О. Скальковський наголошував: «Суждение и решение дел в Коше основывалось, без сомнения, только на обычае и простом здравом смысле. Нигде не упоминается о законах польских или русских. Кош говорит просто: «мы рассмотрели и решили». Этот «обычай» было дело столь положительное и освященное временем, что даже русское правительство в актах ссылалось на оный. Так сделал Румянцев в воззвании к войску по случаю гайдамацких набегов в 1768 году; сама же императрица в указе своем от 12 июля 1768 года повелевала поступать «по всей строгости запорожских обрядов» [9, с. 612].

На думку М. Є. Слабченка, козацьке старовинне звичаєве право зберігалося в судочинстві Запорозької Січі аж до XVIII ст. Зокрема, учений зазначав: «Звичайового походження був і козацький суд радний. Обжалованого ставили на раду, котра розглядала справу й за зроблену шкоду карала. Такий суд держався на Запоріжжю. Іноді замість суду ради дозволявся суд Божий між заінтересованими особами, то б то бійка на канчуках чи киях. Цей суд визнавався й Соймом (в постанові 1635 р.). Зразок його бачимо на гравюрах Р. Жуковського (двоє запорожців, оголених до пояса, стоять на лівім коліні, зчипившись лівими руками, а в правих канчуки) і на віньєтках Вейбеля (бійці в кунтушах і при шаблях)» [4, с. 8].

Звичасві норми як автономна підсистема норм козацького права регулювали правові відносини козаків Запорозької Січі до XVIII ст. у сфері публічного й приватного права. Зокрема, ними регулювалися окремі питання виборчого, цивільного, кримінального, фінансового права, адміністративного процесу, юридичної відповідальності та судочинства, Звичасві норми характеризувалися підкресленою обрядовістю. М. Є. Слабченко з цього приводу зазначав, що в умовах козацької республіки всі найважливіші справи, як воєнні (походи й оборона), так і мирні (мисливство, рибальство, промисли) вирішувалися як правило гуртом. Тому індивідуальне сприйняття світу окремим козаком нівельовалося до групового світосприйняття. Крім того, козаки кожне явище сприймали як конкретне, не абстрагувалися від нього. На цьому ґрунтувалася запорозька судова практика. В умовах запорозького життя ту практику пізнавали козацькі маси не з окремих карних предметів чи актів, а з обставини в цілому. Шибеницю, наприклад, у Січі асоціювали зі знаряддям кари, з ритуалом проїзду під нею злочинця власним конем, проводів тощо. Без образності звичай не міг би утриматися [5, с. 285].

Здебільшого обрядовість підміняла процесуальні норми. Зокрема, процедурі виборів козацької старшини була притаманна підкреслена обрядовість як невід'ємна риса побуту «барокової людини». Так, після проголошення відставки попередньому кошовому і старшині, прості козаки йшли до куреня, де жив бажаний кандидат у кошові, і запрошували його на Раду. Якщо кандидат добровільно йти не погоджувався, то його приводили із застосуванням сили.

Після офіційного схвалення кандидатури більшістю присутніх на Раді козаків, новообраному кошовому двічі пропонують булаву, від якої, за давнім звичаєм, він має двічі відмовлятися і, лише на третій раз погодитися. Якщо під час виборів йде дощ, то старі козаки мастьють голову новому кошовому багнукою на знак покори його волі війська. В разі, коли приймають рішення переобрати військового суддю, осавула та писаря, то вибори відбуваються за тією ж процедурою [6, с. 38–39]. Курінні отамани обирались всіма козаками куреня, але лише з числа козаків куреня. Обрання кандидатів з інших куренів не практикувалося [6, с. 44].

Процедуру виборів кошового, осавула, писаря та військового судді 1 січня 1750 р. докладно описав архімандрит Леонтій (Лука Яценко-Зеленський), який, під час своєї подорожі на Запорозьку Січ був присутній на цих виборах [7, с. 26–29].

Нормами звичаєвого права запорозьких козаків регулювалися відносини у сфері земельної власності. На території Запорізьких Вольностей існувала виключно колективна власність на землю. Щоб уникнути конфліктів через різну якість земель та угідь, перерозподіл наділів здійснювався щорічно через жеребкування, яке відбувалося в такому порядку: спочатку кращі землі отримували курені, потім гірші – старшина, далі ще гірші – духовенство, ще гірші – жонаті козаки. При чому, ні козацька старшина, ні духовенство у даному випадку не мали ніяких переваг ні де-юре, ні де-факто. Процедuru перерозподілу ловчих угідь докладно описує Семен Мишецький [6, с. 17].

Джерелом права, на основі яких приймалися судові та адміністративні рішення, також була правосвідомість козаків, в основі якої лежали уявлення козаків про справедливість та моральні цінності. Зокрема, А. О. Скальковський наводить текст рішення Коша, в резолютивній частині якого не було жодних посилань на правові звичаї чи нормативно-правові акти, а, зокрема, зазначалося: «У тому підписуємося усіх куренів отамани зі стариками і козаками по простоті хрестами, а хто може письмом і що повинні усі вищеописаного дотримуватися і виконувати неодмінно суґубо і охоче зобов'язуємося, а в апробацію і в підтвердження пан Кошовий отаман і військові старшини нинішні і колишні на цьому підписатися мають, і військову печатку при всіх прикласти, і надати всім високим владам, і читати сіє в раді при зібранні старшин» [8, с. 527–529].

На уявленнях козаків про справедливість ґрунтувалася також процедура розподілу здобичі, яка була основним джерелом забезпечення належного рівня існування для більшості козаків. За звичаєм козаки «дувалили» здобич, поділяючи на відносно рівні частини, щоб вона була «спільна всім, навіть тим, котрі під той час провадили [хліборобську] працю та табірну роботу» [5, с. 290].

Судові вироки, рішення й ухвали здебільшого розпочиналися словами: «З повеління пана кошового отамана...», навіть коли судову справу розглядав увесь Кіш [3, т. 2, с. 143]. Утім, не можна вважати, що судові рішення були відображенням лише індивідуальної правосвідомості кошового отамана. Кошові мали відкрито й справедливо, з погляду товариства, вирішувати судо-

ві справи, оскільки від кваліфікованого й мудрого рішення або вироку кошового залежав авторитет та легітимність його влади. Тому рішення кошового (або зібрання) козацької старшини значною мірою подавалося як відображення колективної правової свідомості козаків Коша, хоча у дійсності відображало передусім правосвідомість козацької старшини.

Кошовий отаман виконував роль верховного судді, оскільки зосереджував вищу владу над усім військом. Суд кошового отамана виступав спочатку як суд першої інстанції в справах військової старшини і паланкових полковників. Згодом, приблизно від середини XVII ст., він перетворився на вищу апеляційну інстанцію. Кошовий отаман затверджував рішення військового судді й визначав покарання злочинцям. Під час військового походу кошовий міг самостійно призначати злочинцям смертну кару, в мирний час це було прерогативою Коша або козацької сходки [10, с. 150–151].

Тобто, на нашу думку, джерелом права тут безпосередньо була правосвідомість кошового отамана й лише опосередковано – норми звичаєвого права, правові уявлення того часу та, можливо, норми правових актів польсько-литовської доби, що визнавалися козацьким загалом. Втім, сьогодні, через відсутність достатньої кількості письмових джерел не віднайдено переконливих доказів, які б свідчили про безпосереднє запозичення чи рецепцію норм конкретних нормативних актів литовсько-польської доби у праві Запорозької Січі.

Про це, зокрема, свідчать рішення такої специфічної судової інституції, як суд Похідного Коша в паланках, відображені в похідному журналі, який вела похідна канцелярія під час об'їзду кошовим «ясновельможним отаманом Петром Івановичем Калнишевським, паном суддею військовим Миколою Тимофійовичем, паном писарем військовим Іваном Яковичем Глобою, колишнім військовим суддею Андрієм Артемовичем Носачем і начальником отцем Володимиром Сокальським із дяконом та військової канцелярії похідною» Кодацької та Самарської паланок, де було все добро військове, тобто найважливіші зимівники, лісі й перевози на Дніпрі й Самарі [9, с. 619].

У журналі містилися протоколи судового розгляду переважно цивільних справ, які здебільшого стосувалися стягнення боргів, дотримання угод та давності володіння [11, с. 125, 130]. У цих протоколах не містилося жодних посилок ні на норми звичаєвого права, ні на норми будь-яких нормативних актів [11, с. 608–619].

Слід наголосити, що військово-адміністративна і виконавча влада у козацькому війську не відділялася від судової [11, с. 619]. Тому, розгляд цивільних, кримінальних справ та різних скарг і звернень переважно можна охарактеризувати як адміністративний процес, а рішення, що приймалися в результаті такого розгляду, мали характер адміністративних актів. Яскравим підтвердженням такої думки є численні архівні матеріали, вміщені у третьому томі «Архіву Коша Нової Запорозької Січі», де не розрізняються присуди в цивільних та кримінальних справах та адміністративні накази та розпорядження, які часто містилися у одному правовому акті. Наприклад, «Рапорт Коша Генеральній військовій канцелярії про сприяння комісарам Орлицької сотні Полтавського полку в стягненні порцій з жителів сіл Данилівка та Ревунівка та

про виселення їх з території Вольностей Войськових» від 4 лютого 1754 р., «Наказ Коша полковникові Кодацької паланки Федору Іванову про тасмне затримання вихідців з Гетьманської України, які, залишивши Запорозжя, тікали за Українську лінію та про опис їхнього майна» від 20 лютого 1754 р., «Лист Коша до старосамарського сотника Івана Березаня з відмовою повернути худобу, зайняту полковниками Самарської паланки Петром Торським та Іваном Водолагою у старосамарських жителів» від 17 жовтня 1756 р. [12, т. 3, с. 108–114, 274–275] та інші.

Численні адміністративні акти, вміщені у томах 1–4 «Архіву Коша Нової Запорозької Січі» можна класифікувати за такими критеріями: за формою вираження, за юридичними властивостями; за юридичними наслідками; за змістом; за характером дії щодо особи.

За формою вираження адміністративні акти Запорозької Січі поділялися на усні та письмові. Зокрема, серед усних правових актів, які видавалися в Коші (особливо у перші часті існування запорозького козацтва), мали поширення так звані печатки. «Печатки» – це накази Коша, які розсилалися по паланкам і перевозам, за відсутності писарів, і складалися з печатки, наклеєної на воску або папері, зміст же їх передавався усно [8, с. 533–534].

Переважна більшість адміністративних актів у період існування Нової Січі видавалася в письмовій формі. Ці акти можна поділити на такі групи: акти органів влади та посадових осіб Запорозької Січі (універсали Військової Ради, листи Коша, промеморії, ордери Коша, цидули, накази Коша, вимоги Коша, інструкції Коша та Січової військової канцелярії). Поруч з ними зберігалися акти військової адміністрації Гетьманщини (укази, ордери та листи гетьманів, Генеральної військової канцелярії, гетьманської воєнної адміністрації, вимоги представника гетьмана в Запорозькій Січі); акти (ярлики) татарського уряду; акти органів влади Російської монархії (грамоти царів, ордери малоросійського й київських генерал-губернаторів та Київської губернської канцелярії).

За своїми юридичними властивостями переважна більшість вміщених у «Архіві» актів є індивідуальними актами. Прикладом таких актів можуть слугувати: «Вимога Коша обер-офіцерові переволочнянського магазину прапорщику Федорові Чернікову про постачання Військві Запорозького борошном і крупами згідно з рішеннями Сенату і Військової колегії»; «Інструкція Коша військовому пушкареві Якиму Тарану та писареві Кодацької паланки Василю Волу про порядок отримання борошна і круп з переволочнянського магазину»; «Наказ Коша полковникові Кодацької паланки Федору Сьомаку про організацію вивезення провіанту з переволочнянського магазину на Січ»; «Лист Коша уманському полковникові Станіславу-Костці Артинському про відшкодування збитків жителям Правобережної України Тимофійєві Півню, Василеві Юрченку та іншим»; [12, т. 2, с. 97–100] «Лист старосамарського сотника Івана Березаня до Коша з проханням повернути йому сіно, відібране самарським полковником Олексієм Кумпаном» та «Лист Коша до старосамарського сотника Івана Березаня про відповідь гадяцькому полковому осавулові Йосипу Ситенському і про заборону користуватися запорозькими угіддями» [12, т. 3, с. 390–391] та ін.

Такі акти не мали норм абстрактно-узагальненого змісту та загальної дії, а містили конкретні рішення або «індивідуальні правила поведінки» [13,

с. 69–74]. До поодиноких актів абстрактно-узагальненого змісту можна віднести «Повідомлення київського вице-губернатора Івана Костюріна Кошеві про порядок отримання борошна і круп» [12, т. 2, с. 102–103].

За дією у часі, акти Запорозької Січі були переважно разові. За юридичними наслідками акти поділялися на зобов'язуючі, забороняючі, правоприпиняючі, правоупноважуючі, та такі, що містять відмови. Прикладом зобов'язуючих актів є: «Промеморія переволочнянської артилерійської команди Кошеві про повернення тари, виділеної для перевезення в Січ пороху та свинцю» [12, т. 2, с. 128]; «Ордер гетьмана Кирила Розумовського Кошеві про негайне відшкодування збитків, заподіяних старосамарському сотникові Івану Березаню запорожцями, та з дорученням гадяцькому полковому осавулові Йосипу Ситенському контролю за виконанням ордера» [12, т. 3, с. 386–387]. Прикладом забороняючих актів є: Розпорядження Коша отаманові Федору Байраку і жителям Старої Самари про заборону користуватися запорозькими угіддями і відстрочку сплати десятини до окремої резолюції» [12, т. 3, с. 374–375]; «Ордер Коша полковнику Бугогардівської паланки Івану Сухині про заборону відправляти церковні треби безпаспортним священнослужителям і повернення їх до своїх монастирів». Прикладом правоприпиняючого акта є «Лист військового писаря Івана Глоби до ієрея церкви с. Петрівка Петра Оранського про звільнення Бобоха (Бобошка) від служби у Війську Запорозькому» [12, т. 1, с. 143, 149]. Прикладом обтяжуючого акта є «Рапорт Коша Генеральній військовій канцелярії про заборону козацькому і самарському полковникам приймати на поселення вихідців з Гетьманської і Правобережної України та про відіслання реестру цих вихідців, виселених з запорозьких земель» [12, т. 3, с. 138–139].

Ці та інші численні подібні акти не містять посилань на будь які норми звичаєвого чи позитивного права і є, власне виразом індивідуальної волі, правових уявлень та переживань конкретних представників козацької адміністрації Запорозької Січі.

Ще одну групу джерел права Запорозької Січі становлять міжнародні договори, характер яких висвітлений, зокрема, в другому томі «Історії українського козацтва» [12, т. 2, с. 562–574] та ін. джерелах. Докладно на цьому питанні не дозволяє зупинитись обсяг статті.

Письмові юридичні акти, що визнавалися джерелами права в Запорозькій Січі, за суб'єктами їх прийняття поділяються на такі групи: акти органів влади та посадових осіб Запорозької Січі; акти органів влади та посадових осіб Гетьманщини, Російської монархії та Кримського ханства; нормативні договори. Письмові юридичні акти можна систематизувати також за їх змістом або за назвами, оскільки характерною особливістю права Запорозької Січі була відсутність поділу норм на галузі, а також розмежування норм матеріального і процесуального права. Юридичні акти не розмежовувалися на нормативні й індивідуальні; на закони і підзаконні акти. Так само не розрізнялися нормативні акти управління; адміністративні акти (приймаються органом державного управління по якому-небудь конкретному випадку й не створюють правових норм, але безпосередньо породжують, припиняють або змінюють адміністра-

тивно-правове або інше правовідношення); індивідуальні адміністративні акти.

Тобто юридичні акти Запорозької Січі могли одночасно містити матеріальні й процесуальні норми права, індивідуальні веління й приписи, «моделі» конкретних рішень та індивідуальні правила поведінки. Таке становище, на нашу думку, пояснюється кількома причинами: нерозвиненістю системи законодавства, зокрема відсутністю нормативних актів загального характеру; відсутністю законодавчо закріпленої регламентації нормотворчої діяльності; децентралізованим характером правового регулювання, яке здійснювалося фактично автономними суб'єктами, через індивідуальні заборони, зобов'язання та дозволи.

Виходячи з наведених положень, можна зробити висновок, що система джерел права Запорозької Січі складалася з таких основних елементів: усні джерела права (правовий звичай, «печатки»); текстувальні джерела (письмові юридичні акти та нормативні договори); правосвідомість.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія держави і права (основні поняття, конструкції та наукові концепції) : Навч. посібник / За ред. *О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко*. – К., 2008. – 688 с.
2. *Лисенков С. Л.* Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник / С. Л. Лисенков. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 355 с.
3. Історія українського козацтва : нариси : у 2 т. / Редкол. *В. А. Смолій* (відп. ред.) та ін; НАН України, Ін-т історії України, НДІ козацтва. – К. : ВД «Киево-Могилянська академія». – Т. 1 / В. А. Брехуненко [та ін.]. – 2006. – 800 с.; Т. 2 / А. М. Авраменко [та ін.]. – 2007. – 724 с.
4. *Слабченко М.* Малороссийский полк в административном отношении / М. Е. Слабченко. – Одесса : Техник, 1909. – 436 с.
5. *Слабченко М. Є.* Соціально-правова організація Січі Запорозької / М. Є. Слабченко // Праці комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. Випуск третій. / За ред. *М. П. Василенка*. – К., 1927. – С. 202–340.
6. *Мышецкий С. И.* История о казаках запорожских, как оные издревле зачались, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся, сочиненная от инженерной команды / С. И. Мышецкий. – Одесса, 1852. – 93 с.
7. *Архімандрит Леонтій (Лука Яценко-Зеленський)*. Подорожі на Запорозьку Січ у 1749–1750 і 1751 рр. / Упорядники: *В. Грабовський, В. Мільчев*. – К. : Канадський Інститут Українських Студій, 2012. – 100 с.
8. *Скальковский А. О.* К истории Запорожья. Внутренние распорядки / А. О. Скальковский // Киевская старина. – 1882. – Т. 4. Декабрь. – С. 527–539.
9. *Скальковский А.* Как судили и рядили в Сечи запорожской / А. Скальковский // Киевская старина. – 1886. – Март. – С. 604–621.
10. *Грозовський І. М.* Звичаєве право запорізьких козаків. Дис. канд... юрид. наук. 12.00.01. / Грозовський Ігор Михайлович. – Харків, 1998. – 192 с.
11. *Скальковский А. О.* Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького / Передмова та коментарі Г. К. Швидько; переклад з російської Т. С. Завгородньої. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.
12. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Опис справ 1734–1775 рр. : корпус документів / Ред. кол. *П. С. Сохань* [та ін.] ; Упорядники: *Гісцова Л. З., Автономов Д. Л.*

Дрозд Є. І. та ін. – Т. 1. – К. : INTAS, 1998. – 696 с.; Т. 2. – К. : INTAS, 2000. – 752 с.; Т. 3. – К. : INTAS, 2003. – 952 с.

13. *Миннікес І. А.* Об индивидуальной правовой норме и индивидуальном правовом регулировании / И. А. Миннікес // Российский юридический журнал. – 2009. – № 5. – С. 69–74.

Худояр Л. В. Джерела права Запорозької Січі

Висвітлюється система та особливості джерел права Запорозької Січі. Джерела права Запоріжжя становили автономну підсистему усних та текстувальних джерел автономного державного утворення відмінну від джерел права Гетьманщини, Правобережної України й Слобожанщини. Найважливішу роль у системі джерел права Запорозької Січі відігравали правовий звичай, адміністративні акти та правосвідомість козацтва. Правові звичаї були автономною підсистемою норм, яка регулювала правові відносини в Запорозькій Січі у сфері приватного й публічного права, зокрема, правові відносини у сфері виборчого права і судівництва, цивільного, фінансового, кримінального, земельного права, адміністративного процесу, юридичної відповідальності тощо. Зроблено спробу розглянути правову свідомість козацтва, засновану на ідеї справедливості та моральних цінностях товариства в якості основи для прийняття судових та адміністративних рішень. Охарактеризовано характер та рівень упорядкованості нормативної бази, яка регулювала адміністративний процес, що був основним видом юридичної діяльності в Запорозькій Січі.

Ключові слова: Запорозька Січ, джерела права, адміністративний процес, адміністративні акти, правовий звичай, правосвідомість, усні і текстувальні джерела права.

Худояр Л. В. Источники права Запорожской Сечи

Освещается система и особенности источников права Запорожской Сечи. Источники права Запорожия составляли автономную подсистему устных и текстувальных источников автономного государственного образования отличную от источников права Гетманщины, Правобережной Украины и Слобожанщины. Наиболее важную роль в системе источников права Запорожской Сечи играли правовой обычай, административные акты и правосознание казачества. Правовые обычаи были автономной подсистемой норм, которая регулировала правовые отношения в Запорожской Сечи в сфере частного и публичного права, в частности, правовые отношения в сфере избирательного права и судопроизводства, гражданского, финансового, уголовного, земельного права, административного процесса, юридической ответственности и т. п. Сделана попытка рассмотреть правовое сознание казачества, основанное на идее справедливости и моральных ценностях сообщества в качестве основы для принятия судебных и административных решений. Охарактеризованы характер и уровень упорядоченности нормативной базы, которая регулировала административный процесс, который был основным видом юридической деятельности в Запорожской Сечи.

Ключевые слова: Запорожская Сечь, источники права, административный процесс, административные акты, правовой обычай, правосознание, устные и текстувальные источники права.

Hudoyar L. V. Sources of law in Zaporizhia Sich

The system and specifics of sources of law in Zaporizhian Sich are highlighted.

Sources of law Zaporozhzhya Sich were the autonomous subsystem of active at that time in the Ukrainian lands of complex set of sources of law autonomous state formations: Hetmanat, Right-Bank Ukraine, Slobozhanshchina.

More important in system the sources of law Zaporizhian Sich had legal custom, administrative acts and legal consciousness of Cossacks.

The norms of legal customs, as the autonomous subsystem, govern the legal relationship in Zaporizhian Sich to the eighteenth century in public and private law. In particular, electoral law, civil law, criminal law, finance law, administrative process, legal liability and legal proceedings, election-related military administration and military judges regulated by customary law. Customary law Cossacks regulated relations in land ownership.

Legal consciousness which was based on the idea of Cossacks of justice and moral values was the basis for making judicial and administrative decisions.

Military-administrative and executive power in Zaporizhian Sich not separated from the judiciary. Therefore, trial in the civil and criminal proceedings and examination of the various complaints and examination of the appeals largely be characterized as an administrative process. Decisions taken as a result of this trial, had the character of administrative acts.

Legal acts of the Zaporizhian Sich include norms both material and procedural law, individual dictates and regulations, “model” of specific decisions and individual rules of conduct.

An attempt to characterize the nature and extent of ordering regulatory framework to govern the administrative process that was the main type of legal activity in the current Host was done.

The peculiarities of the legal regulation of the administrative process in the Zaporozhzhya Sich, defined category of legal cases that were conducted during the administrative proceedings in the Zaporizhian Sich, highlights the types of administrative acts in Sich.

Based on the above provisions, it can be concluded, system of sources of law Zaporizhian Sich consists of the following elements: oral sources of law (legal custom, “stamp”); textual sources (written legal acts and regulatory agreements); social factors and sources origin of law as a social phenomenon; as a result of which their needs are met and carried interests.

Key words: Zaporizhian Sich, sources of law, administrative procedure, administrative acts, legal custom, legal awareness, oral and textual sources of law.

УДК 34(091)(4/9); 902(4/9)

О. О. МАЛИШЕВ,
кандидат юридичних наук

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ШВЕЦІЇ З ПИТАНЬ ОХОРОНИ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ (XVII–XXI ст.)

Шведське законодавство у сфері охорони археологічної спадщини, як і культурної спадщини загалом, вважається найстарішим у світі. Традиція державного опікування історичними пам'ятками тут нараховує вже близько чотирьох століть [1]. На зорі цієї традиції у XVII та на поч. XVIII ст. відбувалося становлення централізованої шведської держави з чималими імперськими амбіціями, важливу роль в обґрунтуванні яких відіграло історичне надбання.

Ще у 1599 р. відомому шведському антиквару та королівському бібліотекару Йоханові Бюру (Johannes Bureus) було доручено публічним коштом скласти опис рунних каменів у межах всього королівства та виявити піклування стосовно цінних старожитностей, під якими в ті часи розумілося все, що може дати певну інформацію про давнину, передусім рукописи, епітафії, рунні камені та монети. Це стосувалося й усної народної творчості. Зазначеним дорученням знаменується заснування досі існуючої в Швеції Державної антикварної